

*Az utolsó kísérlet**Tisza István magányos politikai missziója a Délvidéken 1918 őszén*

1990-től kezdve – a rendszerváltozásnak köszönhetően – egyre több történelmi tabu dől meg, és napjainkig tartó folyamatként mind több olyan, a kommunista rezsim által eltitkolt dokumentum kerül napvilágra, amely alapjaiban kérdőjelezi és változtatja meg addigi történelemszemléletünket: új, az igazsághoz közelálló alapokra helyezve azt.

Ebbe a körbe teljes mértékben beleillik Tisza István mártír-miniszterelnökünk élete és munkássága, valamint a kor, amelyben élt.

Napjainkig tart, évfordulókhöz köthetően hullámozó erősséggel zajlik a vita, amely remélhetőleg a közeljövőben megegyezésre jut a szembenálló nézetek között.

A korábbi, az első világháborúval, annak előzményeivel, valamint a Trianonba torokkolló eseményekkel foglalkozó cikkek bőségesen elemezték Tisza István politikai szerepét, de a halála előtti, a Délvidéken 14 nap alatt lezajlott politikai küldetéséről vajmi keveset tud a közvélemény: holott a horvát, szerb és bosnyák területeken megtett közel 3500 km út (vasúton, tengeren és autón) az akkori körülményeknek megfelelően hatalmas teljesítmény volt, habár eredményessége a nemzetiségek közötti ellentétek és nem utolsósorban a félretájékoztatót és értetlen bécsi politikum miatt legalábbis megkérdőjelezhető.

Az útvonal Zágráb–Károlyváros–Sluin–Plitvice–Korenice–Goszpiac városokon át, majd a két társországon kívül Dalmáciába (Zára–Spalato[Split]–Cattaro[Kotor]–Raguza[Dubrovnik]), Bosznia–Hercegovinába vezetett. Tisza Montenegrót is érintve Mostaron keresztül el akart jutni Szarajevóba, majd Slavonski Brodon át visszafelé Magyarországra autón, hajón és vonaton megtéve a közel 3500 km-t a két hét alatt.

Nádasdy Béla úti beszámolója az egyetlen hiteles forrás, amely rendelkezésemre állt, és amely részletekbe menő aprólékossággal írja le a rendkívül megerőltető, sokszor feszült politikai vitákkal terhes utat „hegyen-völgyön”. Nádasdy Béla, akiről a lexikonok nem sokat árulnak el ő magáról, és hogy a küldetésben miként volt szerepe Tisza mellett, csak annyit mond el, hogy a M. Kir. VI. horvát-szlavon honvédkerület utolsó vezérkari főnökeként tolmácsa és a két hét alatt kísérőjeként minden fontos esemény megörökítője is volt. Tiszához őszinte tisztelet köti, így írja le ezt könyve előszavában: „...Benne láttam elsősorban az uralkodó és a haza együttes és elválaszthatatlan fogalmának megtestesítőjét és a lovagiasság ragyogó mintaképét. Azt a magyart láttam benne, ki a magyarság történelmi hivatását, fényes, de nehéz múltját, még nehezebb jövődjét a magyar nemzet reális erejével és viszonylag csekély számával összeegyeztetni törekszik. Az ő személyében láttam megtestesülve a »harmadik nemzedék«-nek azt a ritka magyarját, aki »semmit saját személyéért, de mindent hazájáért« tesz” (Nádasdy B.).

A könyv írója ettől az érzéstől áthatva nemcsak a misszió történetéről számol be tárgyilagos távolságtartással, hanem jellemrajzot is készít a miniszterelnökről, és ezt is

elfogulatlanul, a hamis pátoszt és dicsőítést teljességgel mellőzve: talán ezért is sikerült egy kissé terjengőssé tenni, közel 300 oldalnyira duzzasztva az úti beszámolót.

Tisza István utazásának célja elsősorban a tájékozódás volt: tárgyalásai során igyekezett minden társadalmi réteg véleményét és felfogását megismerni. A 13 nap alatt 36 hivatásos politikussal, 17 magasabb rangú katonai és tengerészeti személlyel tárgyalt. Ezen kívül 4 igen magas társadalmilag igen magas rangú egyénnel, valamint 16 egyházi méltósággal (8 katolikus, 3 görögkeleti, 3 református és 2 mohamedán pappal) és 37 állami tisztségviselővel találkozott, eszmecserét folytatva velük, de meghallgatott ezenkívül nagyszámú, legkülönbé-
lébb rendű és rangú embert a nagybirtokostól az egyszerű parasztig.

Tisza István szerint a délszláv probléma megoldására a beutazott tartományokban és országokban nem uralkodik egységes és átfogó nézet, és ezen különféle álláspontok elsősorban a nyilvánvalóan nagyobb politikai látókörű értelmiség körében fontosak, viszont az egyszerű néprétegek a tájékozatlanságuk miatt a megfelelő propagandával megnyerhetők lennének. Úgy látta, hogy a nemzetiségek megosztottsága okán egységes nemzeti mozgalomra nincs esély, sőt inkább az ellentétes érdekek látszanak kialakulni. Lényegében nagy megkülönböztetést nem tett a horvát és szerb nemzeti törekvések között, a „délszláv eszme” fogalmat horvát részről egy demokratikusabb felfogású nagyhorvát mozgalomnak (a dinasztiahűségtől való távolodással) tekintette, míg a nagyszerb eszme gondolatvilágát kizárólag a királyságbeli szerbségre vonatkoztatta. A szerbségnek a monarchiabeli autonómiájában kételkedett, míg a délmagyarországi és a szlavóniai szerbséget a magyar politika használható támpilléreinek látta.

A délszláv kérdés a monarchia mindkét államát igen érzékenyen, bár különböző hangsúllyal érintette. A közös nézetet a délszláv nemzetiségek egyesítő, azonban egymással szembeirányított törekvése, másrészt Bosznia–Hercegovina közös birtoklása jelentette. Ezen túlmenően a monarchia délszlávok lakta, négyféle közjogi státussal rendelkező, nemzetiségileg erősen vegyes megosztású területeinek népsége sem tudott egységes nemzeti törekvések felé haladni, és ha nem is a délszlávok egyesülésében, de legalábbis valamiféle egyesítésének szándékában megállapodni. A törésvonal (mind a mai napig tartó állapotként – megj. J. B.) a horvát és szerb ellentétben mutatkozik a legmarkánsabban. Mindkét irányzat közös vonása a politikai túlhatalomra való törekvés és a monarchia délszlávlakta területeinek közjogi összefoglalása volt, ennek fő kérdése azonban a Bécs vagy Budapest részéről történő támogatás igénybevétele vagy a függetlenség irányába való elmozdulás volt.

A monarchia közjogi újrendezésének Bécs szerinti elképzelése a dualista berendezkedés megváltoztatását jelentette volna elsősorban Magyarország kárára, mivel Nagyhorvátország létrehozásával jelentős területek szakadtak volna le. Mivel a délszláv kérdés megoldása a horvát vezető körök szerint a magyar–horvát államközösségben, a Szent Korona felségjoga alatt volna lehetséges, ez viszont a Szent Korona országaihoz való visszacsatoláson túl még a Bosznia–Hercegovina tekintetében fennálló közös birtoklási jogról való lemondást is jelentette volna: Nagyhorvátország eszméjének szószólói ezt semmiképpen sem akarták. Elgondolásuk szerint Nagyhorvátország a monarchiában Magyarországgal egyenrangú állam kell legyen, osztrák orientációval. Magyarország politikai súlyát a nagyhorvát állam és a lengyel királyság által létrejövő szövetséggel kívánták ellensúlyozni, ezzel nemcsak politikailag elszigetelni, de egyúttal „bekeríteni” is.

Elgondolásuk megvalósulásának legnagyobb akadályát nem is annyira a magyar államhatalomban, mint az I. Ferenc József teljes bizalmát élvező, a monarchia vezéralakjává nőtt Tisza István személyében látták. Tiszának a lengyel kérdésről már 1914-ben kifejtett véleménye (idézet 1914. aug. 11-én dr. Burián István miniszterhez írt leveléből: „...legegyszerűbb megoldás a külön lengyel királyság felállítása volna, s ettől csakis a galíciai viszonyok ismerőinek azon egyhangú kijelentése téríthet el, hogy ebben az esetben előbb-utóbb elveszíthetjük Galíciát, s addig is a galíciai lengyelség, amely eddig centripetális erő s az osztrák kormányzat támasza volt, kifelé vergáló ellenséges elemmé válnék. Ha ennek folytán feltétlenül nekünk kellene Orosz–Lengyelországot absorbeálnunk, ezt nézetem szerint csakis a dualizmus és a paritás fenntartása mellett tehetnénk”) azt mutatta, hogy ellenfeleinek szándékát a miniszterelnök elutasította volna, emellett I. Ferenc József haláláig változást nem is remélhettek. A császár 1916 őszén bekövetkezett halálával végzettszerű változás állt be nemcsak a monarchiában, hanem a háborúviselt világban is. Woodrow Wilson amerikai elnök 14 pontja nagymértékben növelte az antant propaganda erejét, a monarchia a háborútól kivérezve a végét járta. Ilyen körülmények között lépett trónra a gyengekezű, befolyásolható IV. Károly király, aki Tisza Istvánnal szemben erős ellenszenvet tanúsított, amit a miniszterelnök ellenfeleinek intrikái és gyűlölete még csak megerősített. Tisza távozását a miniszterelnöki székéből a monarchia átrendezésének és Nagyhorvátország eszméjének szószólói megkönnyebbülve és örömmel vették tudomásul, hiszen így elhárult törekvéseik útjából a legnagyobb akadály.

Tisza leköszönése után harctéri csapattestéhez, a tűzvonalba vonult be. A hátramaradt magyar parlamentben a többségben levő, Tiszához hű Munkapárt nem hódolt be az új kormánynak, ezért Tisza ellenfelei így kudarcot vallottak.

Mivel Tisza kormányfői székéből való távozását követően báró Skerlecz Iván horvát bán is lemondott a báni tisztségről, így Tisza befolyása a délszláv kérdésben megszűnt. Ezáltal megnyílt az út a befolyásos osztrák körök előtt Nagyhorvátország létrehozására. Ez a megoldási terv azonban ellentétes volt a monarchiabeli szerbek szándékával, amely szerint a szlovénekkal és a boszniai mozlimokkal egyesülve a horvát többséget ellensúlyoznák. A szerbek másik nyomós érve az volt, hogy az önálló Horvátországnak a monarchiából való kiszakadásával a szerbség jelentős része Délmagyarországon maradna, így tovább csökkenne a létszámuk és egyúttal befolyásuk is. Nagyratörő álmaiknak az Antant győzelme dacára nem volt realitásuk a monarchia ellentétes érdekei és Magyarország kifejezett ellenállása miatt. Taktikát változtatva politikai törekvéseikkel a nagyhorvát szándékoknál is többet akarva, „faji” alapokra építve, a monarchia összes délszlávjainak egyesítését tűzte zászlajára.

Bécsnek nem állt érdekében egy a Szent Korona alatt egyesülő államszövetség, amely Magyarország megerősödését jelentette volna, ezért nyíltan ugyan semleges álláspontot foglalt el, de a kulisszák mögött mindent elkövetett a horvát szupremácia kialakulása ellen. Ebben a törekvésében bizton támaszkodhatott a boszniai mozlimok Nagyhorvátország eszméjével szemben tanúsított tartózkodó magatartására is.

A Nagyhorvátország létrehozása ellen a szlovénok által indított délszláv egyesítési törekvések propagandája – amelyet a csehek lelkesen támogattak úgy erkölcsileg, mint anyagiilag – sikeresen haladt előre, megzavarva a horvát értelmiség egy részét is. A Zlata Praha titkos csatornáin rengeteg „antantpénz” áramlott úgy a cseh, mint a délszláv propaganda se-

gítségére. 1917. május 30-án az ún. laibachi deklarációban követelik a Habsburg monarchián belüli összes délszlávok egy államtestbe való egyesítését. Londonban Scotus Viator (Seton Watson) támogatásával megalakult a Délszláv Választmány, amely szintén ezt a követelést támogatta zavarkeltéssel, hazug propagandával. A hazátlanná vált szerb kormány ellensúlyozásképpen a „korfui paktumot” kötötte meg, melynek lényege: a monarchia délszlávlakta területeiből kialakítandó új állam Szerbiával a Karagyorgyevics dinasztia alatt perszonálunióba lép.

A cenzúra által alig korlátozott szlovén és horvát sajtó féktelen izgatása komoly támogatást kapott nemcsak a cseh, hanem a Jászi Oszkár-féle, nemzetiiségi ideológiát képviselő budapesti radikális sajtóban is. Kétségtelen, hogy az egész horvát értelmiségnek a politikai változásba vetett vakhite és nemzeti öntudata már az irrealitás határát súrolva messze túlbecsülte a horvát nemzeti erőt, és a wilsoni nemzetiiségi elképzelésekre támaszkodva elérkezettnek látta az időt az önálló szláv állam megalkotására. A monarchiabeli szerbség ebben a kérdésben sokkal visszafogottabb álláspontot foglalt el a mérsékelt, tárgyalásra kész magatartás látszatát kelte Bécsben és Budapesten egyaránt. Politikai elképzeléseik hasonlóak voltak a délszlávok egyesítését illetően, a nyílt harcot azonban átengedve a szlovén és horvát nacionalistáknak, a háttérben minden erejükkel és intenzív aknamunkával a saját majdani politikai befolyásukért küzdöttek.

Az elvadult propaganda eredményeképpen zendülésekre, tüntetésekre is sor került (cattarói matrózlázadás). A monarchia meghatározó politikai körei ezeket a jelenségeket eleinte nem vette komolyan, hitt a szerb–horvát koalíció unióhűségét és a Nagyhorvátország eszméjével szembeni álláspontját hangsúlyozó szólamainak, és úgy vélte, hogy „némi nemzeti engedmény” fejében az egész mozgalom megszüntethető lesz (a boszniai ferencesek „délszlávosságát” a fáma szerint Wekerle miniszterelnök „pár vég posztóval” elintézte volna). Ostoba módon nem akarták elhinni, hogy Szent István birodalmának léte forog kockán!

A jelen írás a korlátozott lehetőségek miatt nem térhet ki alaposabban a délszláv népek történelmi fejlődésének alaposabb elemzésére, mindenesetre az tény, hogy a négy nemzetiség közös szláv gyökerei ellenére egymástól jelentős eltérést mutatnak úgy kulturális, mint gazdasági és vallási téren egyaránt, így egyesítésükhöz hiányoztak a tárgyi alapok, az csak a hatalom jogán látszott megoldhatónak, állítja Nádasdy, és Kasszandraként megjósolja, hogy a Balkán békéje a jövőben sem tekinthető állandónak.

A balkáni nemzetiiségi helyzet egyre feszültebbé válását felismerve végre az osztrák Reichsrat összehívására is sor került: ebben komoly szerepet vállalt báró Szárkotics vezérezredes, tartományi főnök, aki már jó ideje felhívta az Udvar figyelmét az egyre inkább kezelhetetlenné váló délszláv konfliktusveszélyre. A király számára bizonyos erővonalak alakulása már világos volt: így Dalmácia és a szlovének részéről a délszláv elkötelezettség. Bosznia–Hercegovina horvátjai megosztottak voltak a két irányzat között, a bosnyák (muszlim) közösség mindkét irányzatot elvetve Boszniának Magyarországhoz való csatlakozása mellett tört lándzsát. A megoldás a horvátországi helyzet rendezésében látszott kivitelezhetőnek, habár az érintett népek és területrészek érdekei és túlzott követeléseik úgy egymással, mint a Monarchia két államával szöges ellentétben voltak.

1918 nyarán a királyi kihallgatások egymást követték, kevés eredményt mutatva. Az igények alakulását a mellékelt térképvázlatokon követhetjük. Ezekből kiderül számunkra, hogy a különféle területszerzési szándékok mennyire figyelmen kívül hagyták

a Délvidék etnikai (vallási) megoszlását, nyíltan a minél nagyobb területi hegemónia volt a céljuk.

Az ifjú király előtt egyre inkább világossá vált, hogy Nagyhorvátország létrehozásának az esélye igen csekély, ezért a br. Szárkotics tervezete lépett előtérbe, miszerint Dalmáciát és Horvát-Szlavonországot reinkorporálnák a Szent Korona országaiba, egyidejűleg „feltételesen” deklarálják Bosznia–Hercegovina betagozását is. Ennek határidejét ne szabják meg, így mintegy lebegtetve egy függetlenségi illúziót még úgy is, hogy közben az anyaország közvetlen politikai igazgatása alá kerülne. Elméletileg és jogilag „Nagyhorvátország”: Horvát-Szlavonország és Dalmácia mint Magyarország társországai, Bosznia–Hercegovina pedig mint Corpus Separatum alkotna „kváziegységet”.

A megoldás érdekében a két állam kormányfőjét, br. Hussarek osztrák és Wekerle Sándor magyar miniszterelnököt a király tárgyalásra hívta meg augusztus 31-ére, melybe Szárkotics tábornokot is bevonta, mivel az ő elképzelését tartotta a legalkalmasabbnak.

A tárgyalás során Wekerle az annexió alkalmával tett ígéretekre és felfogásra utalt, miszerint Bosznia–Hercegovina erős ékként akadályozta volna meg Szerbia és Horvátország egyesülésével egy erős délszláv állam létrejöttét.

A két miniszterelnök az eredménytelen tárgyalást követően abban állapodott meg, hogy a közeljövőben, kb. hat hét elteltével esedékes báni székben történő változástól teszik függővé a döntést. Wekerle szemlátomást időt szeretett volna nyerni, hiszen egyrészt horvát politikusokkal is egyeztetni kívánt, nem utolsósorban pedig a magyarországi politikumban is kedvező álláspontot kellett elérni: ugyanis a br. Szárkotics-féle – a király és mérvadó osztrák körök által legalábbis részben – támogatott elképzeléshez a magyar Nemzeti Munkapártot (azaz gr. Tisza Istvánt) is meg kell nyernie. Ez időben Tisza részben a harctéren, részben a politikai porondon, ahogy kissé gúnyosan jegyezte meg: a „Dunakorzón” tartózkodott, ahol a választójog kiterjesztése ellen küzdött, mivel ennek engedélyezése (?) szerinte a háború idején nemzeti katasztrófához vezetett volna. Ezután visszatért a Piave menti harctéri álláshoz, újra átvéve az ezredparancsnokságot.

Természetesen őt is nagyban foglalkoztatta a monarchia belső állapota, a lengyel kérdés ugyanúgy, mint a délszláv kérdés elfajulása, melyben ő is komoly veszélyt látott. A szeptember 6-ára kitűzött tárgyalásra való meghívást elkésettnek tartotta. Ezen a kihallgatáson megbízást kapott arra, hogy kb. 2–3 hét időtartamban látogatást tegyen a délszlávlakta területeken, és teljes felhatalmazással tájékozódjon az ottani politikai hangulatról. A király általi kétségtelenül igen fontos küldetés az akkori alkotmányos korszak idején példa nélkül állott. Tisza Istvánt ez a feladat nagy érdeklődéssel töltötte el, bár az ezredét a háborús körülmények miatt nehéz szívvel hagyta el. Ez kiderül Almássy Denise grófnőhöz írott leveléből is:

„...egyrésztől nagyon sajnálom kedves ezredemet a még hátralevő rövid idő (a parlament októberben ül össze – Nádasdy B. megj.) nagy részére otthagyni – ez a gondolat nagyon nehezemre esik – másrészt nagyon érdekes, tanulságos lesz az út, s talán használhatok is valamit.”

Miután összefoglaltuk Tisza István küldetésének előzményeit és célját, térjünk rá az igen megterhelő és eredményességét tekintve legalábbis kétséges körútjának ismertetésére. Arra van csak lehetőségünk, hogy felvillantsunk néhány jellemző epizódot, így mu-

tatva meg Tisza emberi, diplomáciai és államférfiúi vonásait az őt kísérő és segítő Nádasdy Béla tapasztalatai alapján.

Erdemes felidézni saját első benyomásait az első találkozáskor, szeptember 13-án a vonat érkezését várva a zágrábi pályaudvaron:

„...A várakozás utolsó pillanataiban a feszültségemet talán még jobban fokozta az, hogy Tisza István hallott ugyan rólam, de csak futólag ismert Erdélyből. Az ő lényét, egyéniségét jóformán csak hírből ismerhettem, tudtuk róla, hogy komor, zárkózott, idegenekkel szemben nehezen oldódó egyéniség, ki önmagával és munkatársaival szemben egyaránt igen magas követelményeket támaszt. Bár katonái iránti atyai szeretete közismert volt, én tartottam tőle, miután általában nem sokra becsülte a magukat a politikába ártó tábornokokat és vezérkariakat.

A zsúfolt vonatból kissé elkésve Tisza István harctéri formaruhájában szállt ki: ez már önmagában meglepetés volt, hiszen beosztásom „a gróf és nem az ezredes Tisza Istvánhoz szól: polgári öltözékre számítottam... Egy tábori bőrönddel és barna papírba göngyölt, spárgával átkötött csomaggal már a kijárat felé indult, amikor hozzá léptem, és miután a horvát szolgálati nyelvű honvédkerület vezérkari főnöke voltam, horvát nyelven jelentkeztem. Ekkor nem tett megjegyzést, szúrós tekintettel, szótlánul végigmért, csak tisztiszolga huszárját kerestette, feltűnően fáradt és megviselt benyomást keltett.

A Palace Hotelbeli szállásán végre némileg felengedett komorságából. Átadta a nyílt parancsot, melyben úti célja és látogatásának oka volt megjelölve. A király katonai irodájának főnöke, Zeidner–Daublesky altábornagy által aláírt nyílt parancs a hatóságok teljes támogatását rendelő felhívás mellett az utazás céljaként Horvát–Szlavonország, Dalmácia és Bosznia–Hercegovina élelmezési viszonyairól való tájékozódást jelölte meg, amit Tisza István sietett rögtön kiegészíteni:

– Sejtethed, hogy nem ez a valódi ok. Hát milyen is a helyzet itt lent? Szeretném, ha röviden összefoglalnád, lehetőleg igen sokat szeretnék látni, kb. 14–18 nap áll rendelkezésemre, az útiprogramot ehhez mérten készülj összeállítani.

Mintegy 15 percben beszámoltam az utóbbi hónapok egyre inkább forrongó hangulatáról, megemlítve, hogy fél évvel ezelőtt még sokkal nagyobb esély lett volna a megoldásra.

Másnap, 11 óra tájban Tisza István megjelent a közelben levő honvéd kerületi parancsnokság épületében. A belépéskor utasítást adott, hogy mellőzzenek minden különleges bánásmódot vele szemben, így az előzetes bejelentést is. A második meglepetés akkor ért, amikor a kerületi parancsnoknak alázatosan jelentette, hogy Ő Felsége a király parancsára katonai megbízatásában Zágrábba érkezett. A honvéd kerületi parancsnok, Zsunac altábornagy – egyszerű határőrnek az ún. „Grenzschule”-ban nevelkedett gyermeke, aki derék, becsületes horvát katona, de semmiképpen nem világhi – zavarba jött a grófnak a saját rangját megtagadó fellépésére, idegességét látva azonban Tisza István szívélyes modorban megnyugtatta, és kölcsönös „Excellenz” megszólítással tisztelték meg egymást.”

Ezután kettejük között az útiprogram megbeszélésére került sor. Ebben mindenképpen szerepelnie kellett a délszláv terület jelenlegi politikai arculatának, a szabor összetételének és a választójoggal rendelkezők számának is. Tisza itt már az információk birtokában eldöntötte, hogy milyen kérdésekben akar tájékozódni. Elsősorban is a bizonyos

szempontok szerinti politikai központokat keresné fel, valamint fel kívánta venni a kapcsolatot az egymástól etnikailag, fajilag, szokásaiban, vallásában különböző népcsoportok képviselőivel is: „magával a néppel akarok közvetlen érintkezésbe jutni” – mondta.

Zágrábi tartózkodása során tájékozódás céljából ellátogatott báró Nikolicshoz, aki az országos kormány egykori belügyi osztályfőnöke volt. A báróhoz egy kis falun, Sesztinén át vezetett az út. E falunak a templomában van eltemetve Ante Sztarcevic, a horvátok nagy fia. (Dr. Sztarcevic Antal [1823–1896] horvát politikus és publicista volt. Kezdetben az illír mozgalom híve. Eugen Kvaternikkel a Jogpárt egyik megalapítója és programjának megfogalmazója. Jelmondata: „se Bécsnek, sem Pestnek”, azaz a horvátság egyik felé se igazodjon. A horvátok a „Nemzet Atyjaként” tisztelik.) Tisza kiszállt a kocsiból, és pár percre megállt az ideális lelkületű, de a „magyar birodalmat”, az „egységes államot” féktelenül gyűlölő politikus sírja előtt. A jelenet előtti és utáni szavaiból egy dologra bizonyossággal lehetett következtetni: sem gyűlölet, sem harag nincs a szívében a horvátok egyik legnagyobb fia iránt.

Károlyvárosban (ma: Karlovac) a félreállított szalonkocsiban töltötte az éjszakát. Reggel az állomás vendéglőse izgatottan kereste Tiszát „életveszélyes” kérdésben: bizalmas értesülése szerint a miniszterelnök ellen merényletet készülnek elkövetni. Mint mondta: – Az állomás és a város közti Kulpa híd alá van aknázva, a abban a pillanatban, amikor a Kegyelmes Úr kocsijával ráhajt, felrobbantják! Tisza Istvánt a megható jó szándék által vezetett vendéglőst mosolyogva megnyugtanni igyekezett azzal, hogy gyalog sétálunk át a hídon, nem kell tartani semmitől. A derék „informátor” azonban csak akkor nyugodott meg, amikor – mintegy személyes testőrként – hősiezen átkíserte a gróft a Kulpa túlsó partjára. Tisza István semmi jelentőséget nem tulajdonított az állítólagos merényletnek, bár az aggodalom nem volt minden ok nélküli az uralkodó politikai helyzetben. Valószínű, hogy fenyegetések elhangzottak Tisza István érkezésének hírére, de az effajta kijelentések mindennaposak voltak akkoriban...

Tisza Károlyvárosban elsőként dr. Lukinich ügyvédet, a szábor (a horvát országgyűlés) elnökét kereste fel. Az összeomlás után a „horvát” dr. Lukinich volt az első egyike, aki a horvát népet Belgrád karjaiba vezette. (Az „új, egységes” – azonban minden ízében szerb – állam minisztere volt mindaddig, amíg egy korrupciós botrány miatt lemondásra kényszerült.)

Az egymással folytatott baráti eszmecsere során Tisza számítása nem vált be: a szerb-horvát koalíció eme fontos személyisége számára a magyar-horvát unió csak egy átmeneti politikai „szükségküzdőtér” volt.

Ezután a járási előjáróságra volt hivatalos Tisza. Gyalog menve hirtelen egy patikát keresett. Magyarázólag hozzátette: – valami kis kilisem van a combomon (megj.: kilis=kelés: a régi stílusban előfordult ez a szó, Ballagi szótárában is megtalálható. Ez a fekély Tisza combján az egész úton komoly problémát jelentett: majdnem vérmérgezést is kapott, mire végül kórházba kerülve orvos láthatta el a sebet... szinte az utolsó pillanatig csak az úticél foglalkoztatta. J. B.). Kötszert és valami fertőtlenítőt akart venni, mert mint kiderült, egy jókora, tallér nagyságú, erősen gyulladt fekély volt a lábán. Orvosról hallani sem akart.

A járási előjáró felvilágosításai után a vadregényes Magas-Horvátország autóújtjára tértünk. Induláskor a honvéd pótzászlóalj-parancsnok a Likán át vezető útra egy karabélyt és 300 db éles töltényt rakatott be a kincstári autóba. Amikor megkértem

Tisza Istvánt, hogy ő is töltött ismétlőpisztollyal szálljon be, alig észrevehető mosollyal kérdezte:

– Gondolod, hogy bizonytalan az út? A kérdésre a parancsnok felelt:

– A Likában soha nem lehetett tudni, mikor lesz szüksége az embernek fegyverre – ma még kevésbé!

Tisza egykedvű, fatalistának is beillő nyugalommal töltötte meg pisztolyát, és szállt autóba.

Károlyvárost, az egykori cs. és kir. határőrvidékhez tartozó települést alig elhagyva, a kocsí defektet kapott. A két soffőr (egyik horvát, a másik magyar) serényen dolgozott, ezalatt Tisza türelmesen várt, és politikai kérdéseket tett fel nekem (Nádasdynak) a határőrvidék felosztásának gazdasági és humán következményeiről. (Megj.: Az autóval való közlekedés az akkori útviszonyok és nem utolsó sorban az autóköpenyek gyenge minősége – 17 garnitúra, toldozott-foldozott gumijuk volt! – miatt gyakran meg kellett állni, hogy gumit cseréljenek. Volt olyan eset is, amikor már gumi hűján a „felnin” ment a kocsí, és Magas-Horvátország legelhagyottabb zugában az is eltört. A „soffőrök” leleményessége oldotta meg a reménytelen helyzetet... – J. B.)

Az idősebb horvát nemzedék gazdaságilag hátrányosnak tartotta a határőrvidék felosztását, a fiatalabbak ellenben – csakis az adottságokkal és a tényleges helyzettel számolva – a társországok politikai súlyát látják növekedni a határőrvidék visszacsatolásában, a „reinkorporációban”. Tisza elemzésében rámutatott, hogy ebben a helyzetben a horvát politikai erő a szerbek túlsúlya miatt lecsökkent annak ellenére, hogy a horvát kiegyezési törvényben az államnak garanciát kellett vállalnia a határőrvidék polgárosítására és beolvasztására, Bécs komoly ellenállásának dacára. Az idősebb Andrassy Gyula gróf személyes érdemének tulajdoníthatjuk, hogy a katonai határőrvidék hatalmas területét a Szent Korona számára megmentette. Én (Nádasdy) megjegyeztem, hogy a reinkorporáció a HEER (a cs. és kir. hadsereg) sok magasabb rangú, határőrvidéki gyökerekkel rendelkező – tábornoki és vezérkari rangú – részének lelkében máig nem gyógyuló sebeket ejtett. Vitáik során gyakran előkerül a sóvárgás az egykori „Grenze” után.

– Hát szabad itt a tisztikarnak politizálnia? – szakított félbe itt Tisza István.

– Nemhogy szabad, de egyenesen kötelező! – feleltem –, de csak egy irányban: az öszmonarchia érdekében és Magyarország, pontosabban a magyar állam ellen! A társországi közös hadsereg tisztí- és vezérkarának „lajtántúli” ösztönös és belénevelt magyarellenessége idelent csak fokozódik! König osztrák „granicsár” ezredes Albrecht főherceg buzgó támogatásával a határőrvidéket egy „dinasztiahű délszláv állammá” akarta átalakítani, később magába szippantva Horvát–Szlavónországot, Szerbiát és Boszniát is. Természetesen a Szent Korona országai közé való visszakebelezés a König-féle tervnél szóba se jöhetett volna. (Útközben a Plitvicei tavak felé tovább folytatódott a politikai eszmecsere: a jelen magyar parlament politikai helyzetéről beszélgetett egymással Nádasdy és Tisza István. A két nagy politikai erő viaskodása tovább tart: egyfelől az Andrassy Gyula és Zichy Aladár grófok irányította, a kiegyezés elvi alapján álló Néppárt, másfelől a gr. Apponyi Albert, Justh Gyula és Károlyi Mihály vezetése alatti széthúzó, a teljes függetlenség kivívását zászlajukra tűző függetlenségi pártok álltak szemben egymással. Ebben a reménytelen állapotban még egy probléma is felmerült: habár a képviselőház mandátuma régen lejárt, új választásokat nem lehet tartani a választók nagy többségét alkotó, harctéren tartózkodó katonák távolléte miatt.)

Tisza István csak néhány súlyos politikai részletre mutatott rá, de egy tiszta és követhető irány iránti sóvárgásom okozta túlbuzgalmamban a következő kérdést tettem fel:

– Mindent megértetek, csak azt nem, hogy midőn az ország, a nemzet többsége Ön mögött áll, miért nem veszi kezébe a hatalmat?

Végtelen komolysággal hangsúlyozva felelte:

– Mert a király nem akarja!

– Akkor a magyar nemzet és maga a király érdekében, az ő akarata ellenére is meg kell azt csinálni!

Ideges viszontválaszomra minden megütközés és harag nélkül, kissé meglepetve anynyit felelt:

– Hiszen te forradalmár vagy!

Néhány percig eltűnődött. Önkéntelenül azt a benyomást keltette fel bennem, hogy ez nem új gondolat előtte, s hogy ezzel ő már számot is vetett, de feladta – a koronát viselő magyar király iránti hűségéből. (Amikor évek múlva Almássy Denise grófnő ezen könyvem kéziratát olvasván a következőket fűzte hozzá az olvasottakhoz:

– Ez a benyomás teljesen helytálló, kedves Nádasdy. Lemondásakor nagy és gyöttrő aggodalmi voltak Tisza Istvánnak. Érezte, hogy a borzasztó világtusában a nemzet élére van predestinálva. De a nemzet élén csak az Alkotmány felborításával maradhatott volna a másik alkotmányos tényező, az uralkodó miatt. Gyötörte az a tudat, hogy az Úr Istentől kapta az erőt, de mint mondta: „két karomat a király fogja le”).

Kölcsönös hallgatásunkat a két sofőr hangja törte meg: a kocsit rendbehozták, indulhatunk. Tisza István szó nélkül, elgondolkozva szállt be az autóba. Én, megrázkódtatva az emberfeletti önuralommal megáldott Tisza István politikai tragédiájától, lelkemben mélyen bántam, hogy a nehéz idők súlyosan ránehezedő emlékét akaratlanul előidéztem.

Útközben a Plitvicei tavak felé újból rátért az abbamaradt jelenetre. Minden keménység nélkül, lágyan és félhangon, valahogy oktatólag és jóindulattal telten folytatta:

– Ti fiatalok nagyon hevesek vagytok, hiszen az, amit mondtál, forradalom lenne! Hiszen akkor én dobnám félre a törvényt! A király éppen olyan alkotmányos tényező, mint a parlament... az állami élet első feltétele pedig a törvény és az alkotmány tisztelete. Ő felsége azt hitte és hiszi, hogy az én politikámmal ellentétes irányzat több és jobb eredményt hoz... Ezt elgáncsolni nekem nem szabad, bizonyos fokig azt támogatni kell; legalábbis oly kérdésekben, melyek a háború szerencsés befejezése érdekében állnak. (Megj.: Továbbhaladva a kegyetlenül rossz úton Korenica szerb község felé utazva megnézték a Plitvicei tavakat is, amely éppen nem a legszebb arcát mutatta. Ott egy „szállónak” nevezett, legyektől hemzsegő kocsmában „rettentően komisz” bort kóstoltak csapnivaló kiszolgálás mellett, így a benyomás nem volt éppen kedvező...)

Korenicában – amely 80 százalékban szerbek által lakott település – sem volt külön a fogadtatás: a vendégszoba falán egy érdekes kép függött, egyik oldalán I. Ferencz József, a másikon Nikita montenegrói fejedelem volt látható. Rendes körülmények között az utóbbi volt elől, Ferencz Józsefét csak a „nem azonos érzelmű vendég” számára fordították ki...

A kerület szabor képviselője az akkoriban a magyar uniót hirdető horvát–szerb koalíciónak balkáni tehetségű vezére: Pribicevics Szvetozár volt. Érthető módon a község hangulata különösen érdekelte Tiszát. Szorgos keresés ellenére sem a kerületi elöljáró, sem a fo-

galmazó, de még a községi bíró sem volt előkeríthető. Kifogás és magyarázat volt bőven, csak hivatalos közeg egy sem. Nyilvánvaló, hogy Tisza István tájékozódását itt szándékosan hiúsították meg; minden jel arra mutatott, hogy ez zágrábi utasításra történt. Hiszen kézenfekvő, hogy Tisza Istvánnak a magyar–horvát unió eszméjét képviselő Pribicsevics iránti bizalmát választókerületének délszláv felfogása alaposan megingatta volna.

Tisza Istvánt módfelett bosszantotta ez az eljárás, de tenni ellene nem lehetett semmit, így este tovább folytattuk utunkat Goszpics felé. Mindjárt a faluból kiérve eltévedtünk a rossz útbaigazításnak köszönhetően. Már jókora utat megtettünk a hegyekben, amikor rájöttünk a tévedésre. Hatalmas kerülővel, nyaktörő úton, többórás késéssel éjjel háromkor érkezünk meg Goszpicsra, ahol a borgőzös, füstös és kicsi honvédtiszti étkezdében a nehéz dalmát bortól meglehetősen ittas vendéglátók már régóta vártak bennünket: a járási előljáró, a polgármester és a megyei és városi főjegyző. Kissé meglepte őket, hogy Tisza István mindjárt evés közben „mindenféle dolgokról” kérdezősködni kezdett, és nem a várt politikai kérdéseket tette fel: sehogy se akarták elhinni, hogy a miniszterelnök azért jön ide az Isten háta mögötti Likába, hogy „– vajjon szoktak-e a falusiak verekedni? Hol, mily alkalmakkor és miért?” Persze azt nem vették észre, hogy Tisza István a válaszokból próbálta megtudni, hogy a szerb és horvát lakosok között éles ellentét van, s a délszláv egység nem valami erős lábakon áll ottan... (Megj.: A következő állomás Zára (Zadar) volt, amit már a viszonylag rendbe hozott autón tettek meg egy épülőben levő úton a festői szépségű Dalmácia panorámájában gyönyörködve, a Velebit hegységen át.)

A zárai kikötőben a helytartósági titkár várt bennünket, és mindjárt a Zadar nevű 800 tonnás gőzjachthoz irányította a kocsinkat. Alighogy Tisza István leült az ebédhez, a segéd-cirkáló parancsnoka előállt az időközben felmerült akadályokkal: „Hétfőn a Punta Plankánál két olasz tengeralattjárót észleltek.” A hajóhad-parancsnokság megtiltotta a tengeri járművek kifutását a kikötőből. Az ügy nem volt egyszerű: Tisza István még éjfélig Spalatóba (Split), másnap délután 3-ig Raguzába (Dubrovnik), estére pedig a cattarói öbölbe akart érni. Alkudozni kezdett: hivatkozott tárgyalásaira, az esetleges olasz támadást pedig egy kegyelgyintéssel intézte el. A parancsnok kemény szócata után megegyezett Tiszával, hogy a hajó csak este 8-kor fut ki, és az ellenséges támadásoknak kevésbé kitett és aknamezőkkel védett Morlakka és Pasman csatornán át Sebenico (Sibenik) hadikikötőbe érkezik. Ehhez külön engedélyre volt szükség a hajóhad-parancsnokságtól, amely este fél 7-re érkezett meg, hogy a Triglav torpedórombolóval utazhat Tisza István Cattaróba. Ez az idő sem maradt kihasználatlanul: ő addig látogatást tett a Dinara nevű torpedónaszádon (azelőtt sosem látott még hadihajót), ahol mindenre kíváncsi volt, tüzetesen átvizsgálta a naszádot.

Délután a helytartóságon tájékozódott a különleges etnikai összetételű (a város teljesen olaszok, a környék nagyrészt horvátok által volt lakott) zárai helyzetről. A hőségben mintegy 4 órán át tartott szétágazó és meddő tárgyalás meglehetősen kimerítette, a fekélye is valószínűleg igen gyötörte (bár erről nem szól egy szót sem), ezért igen fáradtan és kedvetlenül vette át tőlem a kedvező választ a továbbutazással kapcsolatban. A hír felvillanyozta, öröm gyűlt ki az arcán, a fáradtság és a gond a háttérbe szorult.

– Nagyszerű! – mondta – Ezt nagyon meg kell köszönnöm Horthynak. Enélkül aligha tudnám dolgaimat úgy végezni, ahogy szeretném! Hamar le a podgyással a Zadarról!

Habár a Triglav megjelenése nem jelentett semmiféle különleges eseményt, a monarchia haditengerészetének gyors és önzetlen segítsége Tisza István missziójához szimbolikus jelentősége volt számunkra, mivel az eddig megtett úton nemigen volt ebben

résünk. Kísérőnk, Vukovics János sorhajókapitány a Viribus Unitis zászlócsatahajó parancsnoka jelentkezett, majd átadta Horthy Miklós levelét és üdvözlését.

Tisza István, a vacsoraasztalnál elolvassa a levelet, hozzám fordult.

– Horthytól igen kedves és nagyon szép levelet kaptam!

Én hirtelen felbuzdulásomban azt kérdeztem: „Magyarul írt?”

– Természetesen! Majd beszélünk még róla.

Horthy Miklós altengernagy, hajóhadparancsnok az egész haditengerészet nevében üdvözölte Tisza Istvánt, és sajnálatát fejezte ki, hogy személyesen nem találkozhatnak, de biztosította a miniszterelnököt, hogy Vukovics sorhajókapitány az egész tengeri utazásán segítségére lesz.

Horthy álláspontja szerint a déli végek politikai viszonyai annyira elmérgesedtek, hogy a délszláv kérdés megoldására irányuló kísérleteket sajnos immár elkésettnek tekinthetjük. Az altengernagy emlékeztette Tisza Istvánt korábbi delegációs ülésszakok megbeszéléseire, ahol a déli szlávságnak, különösen a horvátoknak az angol példa szerinti kolonizációs stratégiájáról esett szó. Tisza István gondolkodását és felfogását ismerve, a levél tartalma nem befolyásolta alapvetően, de gondolkodóba ejtette, és a további tárgyalásokon és meghallgatásokon ezt az álláspontot fel is használta.

A Triglav este 8-kor kifutott a kikötőből, és teljes gőzzel, mintegy 60 km/óra sebességgel haladt célja felé. Teljes volt a sötétség: a parton sem éghetett semmilyen fényforrás a háborús viszonyok miatt; csak a hajó orrában és a hajófarnál égett két lámpa mindössze. Az irányt a két fény alkotta vonal adta meg, valamint a telefonon kapott navigáció (ez igen érdekelte Tiszát).

Az úton a tisztekkel való beszélgetés során az 1918 februárjában kitört matrózlázadásról is szó esett. Már éjfél felé járt az idő, amikor egy váratlan esemény zavarta meg az addig viszonylag nyugodt utazást: a tisztek harchelyeikre mentek. Kérdésemre Vukovics kapitány felfedte előttem a kellemetlen helyzetet:

– Sebenico aknamezői közepette vagyunk, egy szűk, alig 30 méter széles hajózási sávban. A jelzőlámpák nem gyulladtak ki, s most csak becslés után, találmra hajózunk...! A tengeralattjárók miatt nem csökkenthetjük a sebességet, és bármelyik pillanatban a levegőbe repülhetünk! Mégiscsak borzasztó eset lenne, ha Tisza Istvánt, a Monarchiának e nagy és nélkülözhetetlen emberét valamilyen baj érné! Kérlek, ne szólj neki semmit, mi mindent elkövetünk, ami tőlünk telik!

Visszamentem Tisza mellé, és valamilyen mellékes politikai témába kezdtem volna, de ő megérezte, hogy nincs minden rendben:

– Mi bajuk az uraknak?

Egy pillanatig haboztam, hogy megmondjam-e a kellemetlen valóságot, de fürkésző szeme és a tudat, hogy ő az őszinteség hiányát igen rossznéven veszi, elmondtam az igazságot. Tisza István természetes, szokott nyugalmával hallgatott végig, majd a legcsekélyebb izgalom nélkül válaszolt:

– Mondd meg az uraknak, hogy az én személyem miatt ne izguljanak. Tévednek, ha azt hiszik, hogy a Dunakorzóról jövök – én a Piavétól jöttem! S akár ott talál egy kőbor gránát vagy egy puskagolyó, vagy éppen itt repülök a levegőbe, az már édes mind egy, s abba bele lehet nyugodni!

És mindjárt másról kezdett beszélni. Közben, mintegy félórai késéssel, felgyulladtak a jelzőlámpák, és megkönnyebbülve nyugtáztuk, hogy a hajó vezetőinek jó szemmérté-

ke, hidegvére és erős akarata baj nélkül vitte keresztül a Triglavot a veszélyes területen. Raguzába való megérkezésünkig még egy kellemetlen epizód borzolta a kedélyeket: a sötétben egy ismeretlen, ellenségnek látszó, jelzést majdnem későn adó kisebb hajó közeledett azzal a paranccsal, hogy a Triglavot fedezze, és harc esetén támogassa...

Délelőtt Tisza István a városházán a helyi fontosabb személyekkel akart találkozni, de az idő szűk volta miatt ez lehetetlennek látszott (9 urat kellett volna meghallgatnia mindössze 5 óra alatt). Tájékozódásunk alapján Ragusa az utolsó évtized alatt szinte fő fészkévé vált a szerb–horvát egység ideológiájának, méghozzá – horvát voltának ellenére – igen erős szerbofil aláfestéssel.

A Triglav ezután, szeptember 18-án 14 órakor kifutott a kikötőből a Monarchia legdélibb pontja felé. Egy óra múlva már fel is tűnt a Punta d’Ostro és a Mamula-erődök, Cattaro kikötője előtt, ahol valóságos „hajóármádia” fogadta ünnepi lobogódíszbe öltözve Tisza Istvánt. A fogadás protokolláris jellegű volt, de a már hivatalos állásban nem levő Tisza István egyénisége felé sugárzó, a lelket büszkeséggel eltöltő őszinte nagy tiszteletnek ez a megnyilvánulása meghatott, és felemelő érzéssel töltött el bennünket.

A búcsúvétel előtt Tisza István félrehívott, és megkérdezte, mit tehetne a Triglav legénységéért hálából a helytállásukért? Jelentettem, hogy ez nem szokásos, de semmi akadálya annak, hogy pl. a legénység étkezésének feljavítására egy bizonyos összeget adományozzon. Ő egy nagyobb összeget ajánlott fel, de meghagyta, hogy a nevét ne említsék meg. Nem akart köszönetet érte.

A Triglavot elhagyva Tisza a parti erődöktől kezdve az aknavető hajókig mindent látni akart. A kíséretét ellátó két admirálisnak komoly fejtörést okozott ez a hihetetlen „tudásszomj”, és igyekeztek is lebeszélni a gróf urat szándékáról, mivel a legóvatosabb becslés szerint is ez legalább 3 napot vett volna igénybe. „Mentőötletként” javasolták, hogy látogassanak meg egy az éppen szárazdokban fekvő tengeralattjárót, majd egy hidroplánnal szálljanak fel a vízről. A látnivaló valósággal lenyűgözte őt, bár a hidroplán felszállás előtt a helytelen kezelés miatt felborult, így a repülés meghiúsult.

Ebben az időben Tiszát már nagyon gyötörte az elhanyagolt „kilis”, ezért úgy döntött, hogy felkeresi a kikötőben tartózkodó Afrika kórházhajót. Az őt szállító kikötőparancsnoknak azonban nem volt szerencséje, ugyanis a Tiszát szállító motorcsónak éppen egy kis tengeralattjáróval találkozott, amivel Tisza mindenképpen le akart merülni, hogy megtapasztalja a számára ismeretlen járműnek a tulajdonságait. A helyzetet a talpraesett fregatthadnagy mentette meg, midőn kijelentette: ezúttal nem szabad neki alámerülnie, mert pillanatnyilag ő az egyedüli tiszt a hajón, és a szabályzat szerint kell hogy legyen helyettese is... Ennek ellenére bemutatta az U2-es részleges merülését, ami Tiszának nagyon imponált.

Ezután már tényleg a kórházhajó következett! A jól felszerelt, neves orvosokkal ellátott hajón a sebészek igen csodálkoztak azon, hogy miként bírta eddig az utat a miniszterelnök, hiszen az igen elhanyagolt „kis kilis” már általános szepszissel fenyegetett! Fél óráig műtötték és kötözték a fájdalmat egykedvűen tűrő Tisza Istvánt, aki már a sötétség beállta miatt „úgysem tudott volna már semmit megnézni!”. A műtét után este még egy ünnepi vacsorán vett részt a kimerült és lázas gróf úr, így hamarosan nyugovóra tért.

A következő állomás Cetinje volt, ezt az oda-vissza 120 km-es, az 1700 m magas Lovcsenen keresztül vezető rendkívül veszélyes és kanyargós utat aznap meg akarta jár-

ni a hőségben úgy, hogy a naponta délután 4 órakor induló egyetlen vonatot még elérje. Cetinjében az előzetes megbeszélés szerint Clam Martinic gróffal, a volt osztrák miniszterelnökkel akart Tisza találkozni. Igen kellemetlenül érintette, hogy a gróf nem tartózkodott otthon, és hiába tette meg ezt a gyötrelmes utat, és akikkel beszélni tudott, azoktól érdemleges információt nem sikerült szereznie. A vonatindulást természetesen lekéstük, de mivel már korábban lebeszéltem a bosnyák vasutak főnökével, dr. Bacsinszky Vladimírral, hogy Tisza István nélkül a vonat nem indulhat el, az bevárt bennünket egyórás késésünk ellenére. Köszönet a bosnyák vasutaknak!

A szalonkocsiig gyalog kellett menni, ahová Tisza István halottsápadtan lépett fel.

– Rosszul vagyok, vizet... kérek! – dőlt a pamlagra. A hegynek fölfelé lassan vándorló vonaton izzó hőség volt, a felmelegedett ivóvíz nem adott felüdülést, orvos pedig nem volt a vonaton, így tehetetlenül néztük, viaskodik hatalmas fizikuma a lázzal. Már úgy nézett ki, hogy a magyar nemzet nagy fia távol hazájától, segítség nélkül fejezi be magas ívelésű pályafutását...

Este, amikor már a vonat lefelé tartott, a forróság is enyhült, tért magához lázas önkívületéből Tisza István. Mostar felé menet még megkérdeztem őt, ne hívjunk-e orvost az állomásra?

„– Kialszom én ezt, hagyj... teljesen felesleges!” – És igaza volt...! (Megj.: Ebben az állapotában Tisza István vasakarátára jellemzően a feladatok elvégzésére összpontosítva indult Nádasdyval tovább, a boszniai Mostaron keresztül Szarajevóba utazott, ahol útjának legkeményebb megpróbáltatása várta.)

Mostar előjárósága a nemzetiségi megoszlásnak megfelelő volt: a polgármester Komadina Mnjeđa dúsgazdag muzulmán ember, a két alpolgármester egyike szerb, a másik horvát volt. A szerb alpolgármester, a királyi amnesztiával fegyházból szabadult dr. Sola Vojszláv már Szarajevóban várta Tisza Istvánt! Ezután Hercegovina főmuftiját, majd a katolikus püspököt látogatta meg Tisza István, ezután a ferencesek rendháza következett, ahol a prior, fra David Nevisztics fogadta. Ez a tárgyalás nem sok örömet hozott, miután a prior lelkesen hangsúlyozta, hogy „csakis Habsburg jogar alatt, a monarchia keretén belül” ők a „népek önrendelkezési joga alapján” a délszláv egység megalapításának hívei. Nagyon becsülik a magyar nemzetet, de az új eszmék és gondolatok hajnalán nemzeti egységet kell teremteniük. Ez a gondolkodásmód Ante Sztarcsevics nézeteire utalt, melyet már egy emberöltő óta vallottak magukénak, nem sok remény mutatott bármilyen politikai irányváltoztatásra.

Innen továbbutazva Szarajevóba a vonaton a széles politikai látókörű dr. Bacsinszky sietett igen sok és fontos jelentenivalóját előadni még a megérkezés előtt. Hosszasan taglalta Bosznia gazdasági helyzetét és lehetőségeit és a Magyarországgal való kapcsolatokban rejlő előnyöket. Az állomáson a helyi és boszniai előkelőségek, katonatisztek és hivatalnokok sorakoztak fel Tisza István fogadására. A bemutatásoknál Tiszának nem volt rajtam kívül senkije, akit bemutatathatott volna, így váratlan fordulattal – meghökkenést, majd derültséget kiváltva – Szárkotics báró elé vont:

– És most kedves Barátom, engedj meg, hogy én mutassam be neked dr. Ante Sztarcsevicset!

A régen elhunyt nagyhorvát ideál nevét hallva a körülállók egy pillanatra megdermedtek, csak amikor Szárkotics báró Tisza Istvánt megértve, felkiáltott: – Ja, der Nádasdy! – tört ki az általános nevetés, és akkor értették meg, hogy Tisza István ezzel

a kis közzététellel akarta kifejezni azt a módot, ahogy én a délszláv népeknek az érdekeit előtte képviseltem.

A Konakban (kormányzósági épület) szállásoltak el bennünket. Hamarosan már várt bennünket a „politikusok” egy csoportja dr. Sola Vojiszlávval az élen, aki sunyi alázatossággal átadott egy horvát nyelven írt, 23 fő által aláírt memorandumot Tisza Istvánnak. Ő átadta nekem az iratot, és megkért, röviden mondjam el a tartalmát. Az iratba tekintve meglepődve mondtam:

– Kegyelmes Uram, ez már nem is memorandum, hanem nyilatkozat!

Este a vacsorát követően kész lett a szöveg hiteles fordítása, amely másnapi olvastán Tisza István rendkívül módon felháborodott, főként a szerb gondolkodásmóddal megírt Nyilatkozatban levő hazugságok és az igazság szikráját is nélkülöző rágalmak miatt! A teljes jogfosztottságról és kiszolgáltatottságról, az éhínségről és a Monarchiának a délszláv testvérnépekkel szembeni önkény véres megnyilvánulásairól siránkozó sorokban rejlő követelés az önrendelkezés érdekében valóságos uszításként hat.

Érthető volt tehát Tisza István felindulása, mivel ebben az írásban nem látott mást, mint a magyar királyság, a monarchia feldarabolásának szándékát, az aláírókban pedig törtető politikusokat és nem pedig a nép hivatott képviselőit. (Megi.: Tisza István utazásának legmozgalmasabb napján, szept. 21-én délelőtt báró Szárkoticcsal találkozott, és hosszan, de jelentősebb eredmény nélkül tárgyalt. Ennek kifejtését a jelen írás nem tartalmazhatja a folyóiratban rendelkezésre álló véges lehetőségek miatt, de erről a történetírás már régóta tájékozódott, így inkább a pillanatnyi benyomásokat vázolom fel – J. B.)

A báró Szárkoticcsal lezajlott tárgyalás után a kocsiiban a felindult Tisza István remegő ajakkal, izgalmát irtózatossal erővel visszafojtva, darabos mondatokban tört ki belőle a méltatlankodás:

– Hallod! – életemben elég szemetet olvastam... de ilyent...!! Ehhez hasonló irat nem került a kezembe!... Hogy mernek ezek így írni!... és a magyar államról és a monarchiáról így beszélni! Véleményemet délután mindenesetre meg fogom ezeknek az uraknak mondani!

Ezután a kocsi a bosnyák reis ul ulema (főmufti) Mehmed Hadzsi Dzsemaluddin fényűző villájához vezetett, ahol Tisza István biztosította a vallási vezető által a bosnyák mohamedán népet, hogy Bosznia–Hercegovinának a monarchia keretébe való közzjogi beillesztése a nép ősi jogainak biztosítása és a teljes vallásszabadság mellett oldható csak meg.

A következő „állomás” Bosznia érsekénél, a magyarellenességéről hírhedt dr. Stadler rezidenciáján volt, ahol a betegeskedő érsek helyett Sárícs püspök fogadta Tisza Istvánt, ahol a felfogások közötti áthidalhatatlan ellentét vált az eltelt negyed óra alatt bizonyossággá: Stadlerék csak Ausztriáról akartak valamit is tudni.

Merőben más volt a fogadtatás Letica metropolitánál, a bosznia-hercegovinai pravoszlávok egyházfejedelménél. A főpap álláspontja szerint Bosznia–Hercegovina politikai és gazdasági jövője szempontjából a két ország fejlettségének megfelelő autonómia mellett a Magyar Szent Koronához való közvetlen kapcsolódás lenne a megoldás. Az őszinte és baráti eszmecsere után Tisza István tiszteletére báró Szárkoticcs díszbédét adott a Konak fogadótermében, ahol kb. 70 vendég foglalt helyet. Báró Szárkoticcs udvarias és érzelemdús köszöntője után Tisza István emelkedett szólásra. (Megj.: Sajnos csak rövidítve lehet a köszöntőt idézni, de ebből is kiviláglik a miniszterelnök elfogulatlan hazaszeretete, éleslátása és jó szándéka.)

„Az egész világ erjedőben van, és megfigyeléseink szerint az erjedés tünetei a bosnyák-hercegovinai világban is jelentkeznek. Ha valaki nemzetiségi hajlamú és érzelmű ezen a világon, úgy én kizárólag az vagyok. És az, aki oly melegen érez saját nemzetéért, megérti más nemzetek hozzátartozóinak nemzeti érzelmeit is. Azt hiszem azonban, minden hazafinak két tulajdonsággal kell rendelkeznie: legyen meleg szíve és józan esze. Meleg szíve legyen tele szeretettel nemzete iránt, és legyen hideg, józan esze, mely az elérhetőnek és lehetségesnek határait a legkínosabb pontossággal mérlegeli, a népet veszedelmes illúzióktól óva inti, és visszatartja oly törekvésektől, melyek veszedelmebe és romlásba döntik. Minekünk magyaroknak gyakran kellett nemzeti eszményeinknek egy részét feláldozni a népnek éppen elérhető és szükséges dolgok miatt. És ha valamire vittük, úgy az annak a körülménynek köszönhető, hogy válságos időkben mindig akadnak nagy magyar hazafiak, akik személyesen szálltak síkra azért, hogy népünk törekvéseit az elérhetőnek korlátai között tartsák. Meleg szimpátiával, melyet e szép országgal és nemzeti törekvéseivel szemben érzek, kérem azt, hogy e hazafias feladatot tartsák szem előtt. Mi olyan idöket élünk, amidőn a legvadabb tervek bukkannak elő, amidőn ellenségeink egyenetlenséget szítanak közöttünk. Ilyen körülmények között szent kötelessége a népvezéreknek az, hogy érezzék a nagyobb felelősséget, amely rájuk nehezedik, és egész egyéniségüket latba vetve óvják meg népüket a veszedelmes és romlásba vivő vállalkozásoktól.

Ma a mögöttes országrészek feladata az, hogy ellenségeink politikai küzdelmei által ne engedjük megrontani mindazt, amit együttesen, szent közösségben áldozott vérben, künn a lövészárokból fiaink elértek. E háború révén közelebb kell egymáshoz jutnunk! A sors és az ország történelmi fejlődése egyesített bennünket, és arra kell törekednünk, hogy egységesek maradjunk! Válságos fordulóponthoz érkezünk: arról van szó, hogy megerősödve menjünk a jobb és szebb jövő felé, vagy pedig engedjük magunkat megtéveszteni halálos ellenségeink által.”

A szónoklatot nagy ováció fogadta: hosszasan ünnepezték Tiszát a vendégek.

Ebéd utáni beszélgetésre átvonult a társaság, ahol a politikai eszmecser tovább folyt. Tisza István a délután 5 órára kitűzött délszláv küldöttség fogadásához egy német-horvát gyorsírórt rendelt e szókkal: – Okvetlenül szükséges, hogy mindaz, amit ezeknek mondani fogok, hitelesen legyen írásba foglalva!

A küldöttség öt óra tájban kezdett gyülekezni, nem a teljes aláírói létszámban, de a hangadók megjelentek. A küldöttség elé lépve Tisza a következőket mondta (rövidítve): – Uraim, ama feltevésben kérttem magamhoz az urakat, hogy egy szélesebb réteg nevében nekem átnyújtott emlékirat közös érdekeinknek és céljainknak szolgálatot tenni alkalmas eszmecsere alapjául szolgálhat. Ebben sajnos teljesen csalódtam. [...] Ez igazán nem olyan hazafiak szava, kik a mai idők követelményeihez mért felelősségérzettől vannak áthatva, s népüknek szolgálatot tenni kívánó, komoly akarattal látnak munkához. [...] Igazán nem tudom megmondani, vajon emez emlékirat nem helyénvaló és meg nem engedhető hangján – mert Uraim, így nem lehet írni –, avagy tartalmának abszurd voltán csodálkozzam inkább?

..... – No és az a mód, ahogyan magukat Magyarországgal szemben kifejezik!... Hát nincsen már semmi más Magyarország és Horvátország között, mint a földrajzi fekvés? Nem folyt-e itt annyi magyar vér, hogy itt rend teremtsék, hogy emez országok keresztyén lakosságának nyugalma s biztonsága helyreállíttassék?... Azt mondják továbbá,

hogy a Magyarországgal való megegyezés két egyenjogú és államilag önálló nép között eszközölnél. Álomvilágban élnek Önök? Azt hiszik Önök, hogy a Horvátországot magában foglaló magyar állam nem oly eleven erő, amely mindent eltipor, ami útjába áll?! Azt hiszik Önök, hogy holtak vagyunk, hogy bennünket mindenki inzultálhat? Na, úgy Önök a korcsmáros nélkül csinálják a számlát!... Azért jöttem én ide, hogy ezt a butaságot meghallgassam?

S ezzel az addig kezében tartott memorandumot az asztalra dobta. Ekkor a küldöttség egyik tagja csendesen megszólalt: „Hajdemo!” (Menjünk!)

Tisza megértve ezt, az ajtóra mutatott:

– Menjenek! Jobb is!

(Tisza Istvánnak erre a határozott és visszautasító fellépésére nem számítottak a Memorandum kiagyalói, ennek megfelelően a fogadásnak kétféle változata alakult ki: az egyik szerint a küldöttség tagjai „igen gerincesen viselkedtek”, hogy midőn Tisza István „az iskolás gyermekek kioktatásához hasonlóan beszélt hozzájuk”, és sértő kijelentésekkel inzultálta őket, faképnél hagyták őt. A másik verzió úgy adta elő az eseményeket, mintha Tisza a küldöttséget a legridegebb módon „lehordta” és „kidobta” volna.)

Tisza erélyes fellépése voltaképpen a küldöttség tagjaival szemben nyilvánult meg, akik magukat a szerb, bosnyák és horvát nép szószólójaiként határozták meg, de Tisza ezt jól látta, hogy a küldöttség nem a népet testesíti meg, sőt a nép felfogását a Memorandum állításaival szemben megnyerhetőnek tartja. Később ki is derült, hogy a Memorandum szerzői és aláírói alaposan megszeppentek, és sajnálatukat fejezik ki a történetek miatt (legalábbis a látszat szerint).

Már a hazafelé induló vonat szalonkocsijában, dr. Bacsinszky Vladimír MÁV-titkár társaságában utazva megjegyeztem, hogy a bizottság egyáltalán nem ijedt meg, sőt a bolgár front megingása miatt bizakodásuk és reményeik egyre inkább erősödnek. Ezek számára ma már csak a harctéri helyzet fontos, számunkra pedig igen kellemetlen.

Tisza István egy pillanatra meglepetten nézett rám, majd öklével az asztalra csapott:

– Nincs igazad! Azt meg kellett nekik mondanom, amit mondtam! Nekik azt *muszáj* hinni, hogy nem állhatunk rosszul, ha én így merek beszélni...!

Sajnos, utólag megállapítva: nekem volt igazam... – írja Nádasy.

EPILOGUS, AZ UTAZÁS ÖSSZEFOGLALÁSA:

(Megj.: Az út hátralevő részében már említésre méltó esemény nem történt, bár az Okucsány–Lipik–Daruvár–Pakracon átmenve néhány fontos személlyel találkoztak, és személyes élményekben is volt részük, de sajnos ebben az összefoglaló írásban ezek taglalására már nincs hely.)

A Tisza Istvánról elterjedt hírek ellenére, ő mindenkire a nyugodt és higgadt férfi benyomását tette, aki végtelen nagy önuralommal rendelkezik; a hírhedt szeptember 21-ei szarajevói jelenetet kivéve (ahol saját bevallása szerint keménysége és „gorombasága” szándékos volt).

Tisza István utazásának célja elsősorban a tájékozódás volt. (Adat nincs arra nézve, hogy a nyert összképről ő bármilyen írásos dokumentumot készített volna akár a királynál, akár Wekerle Sándornál történt beszámolója után.) A délszláv kérdésben egységes nemzeti mozgalomról nem beszélhetünk, illetve Tisza ezt alapjában véve nagyhorvát

mozgalomnak tartotta azzal a különbséggel, hogy ez egyrészt demokratikusabb irányú, másrészt a hagyományos dinasztiahűség hiányzik. A nagyszerb eszme gondolatvilágát pedig kizárólag a királyságbeli szerbségre vonatkoztatta. Különösen a délmagyarországi és szlavóniai szerbséget tartotta magyar szempontból is konstruktív elemnek, és bennük a magyar politika használható támpilléreit látta. Ha utazása alatt a szerb politikusok iránti bizalma erősen megingott is, a szerbség tömegeinek elszakadási szándékában egyszerűen nem hitt. Harmadjára pedig tisztán látta, hogy a mozlimság nemzeti érzése és öntudata nem azonos sem a horvátokéval, sem a szerbekével, így a mozlim nép önálló és „semmiképpen nem negligálható” tényezőként veendő számításba, amelyre a konszolidálás célját szolgáló magyar politika támaszkodhat. A szlovénok mozgalmának nem tulajdonított jelentőséget, azt úgy a szerbtől, mint a horvattól teljesen különállónak és magára utaltnak tekintette. Meggyőződése szerint a délszláv területek esetleges egyesítésének kérdése volt elsősorban eldöntendő, így oldva meg a politikai erőviszonyokat: melynek sarkpontja a politikailag kétségtelenül fejlettebb Horvát–Szlavonországon nyugodott.

Tisza Istvánnak az utazás alatt szerzett tájékozódását ilyképpen összefoglalva, felmerül a kérdés: vajon Tisza István helyzetfelmérése egyezett-e a valóságos helyzettel? E kérdésre határozott feleletet adni nem lehet. Azt viszont leszögezhetjük, hogy ő mindent elkövetett annak érdekében, hogy minél alaposabb és körültekintőbb legyen a felmérés. Ezt szolgálta a nagyszámú és különböző társadalmi pozícióban levő személlyel való tárgyalássorozat is. Az igazsághoz tartozik azonban az is, hogy bizonyos jelenségeket és politikai törekvéseket nem ítelt meg helyesen, pl. amilyen pesszimista felfogást tanúsított a nagyhorvát törekvésekkel szemben, annyira optimista módon és tévesen ítélte meg a monarchiabeli szerbség arculatát. A 13 nap nem volt arra elegendő, hogy a helyzetfelmérést afféle „diplomáciai misszió” is követhesse, azonkívül a kocka már el volt vetve: a győztes hatalmak döntését már írásba foglalták, az Osztrák–Magyar Monarchia sorsa megpecsételődött! Ha tehát felelőssé kell tenni valakit Tisza István küldetésének eredménytelensége miatt – egyben a történelmi Magyar Királyságnak a délszláv konfliktusból eredő összeomlásáért –, akkor ezért a magyarság csak önmagát teheti felelőssé! – írja utószavában Nádasdy Béla.

JANITS BÉLA (1946) Nagykovácsiban él. Volt önkormányzati képviselő. Tisza Istvánról és koráról gyűjt dokumentumokat.